chestiune, editorul pare să încline către opinia lui T. Hägg, potrivit căruia nu este vorba de o asemenea prelucrare; romanul ni s-ar fi păstrat în forma sa originară.

Textul prețioasei ediții este însoțit de indici de nume și cuvinte foarte amănunțiți, de o bogată bibliografie incluzînd edițiile, traducerile, studiile consacrate acestui roman și tradiției sale manuscrise.

Nicolae-Șerban Tanașoca

MICHELE PSELLO, *Epistola a Giovanni Xifilino*. Testo critico, introduzione, traduzione e commentario a cura di Ugo CRISCUOLO, Università di Napoli, Cattedra di filologia bizantina, 1973, 87 p. (Byzantina et neo-hellenica Neapolitana. Collana di studi e testi' diretta da Antonio Garzya, I)

O nouă colecție de studii și texte bizantine își face cu această elegantă publicație apariția în lumea științifică. Este vorba de „Byzantina et neo-hellenica Neapolitana" îngrijită, sub auspiciile Universității din Napoli, de prof. Antonio Garzya. Colecția publică mai ales lucrări ale bizantiniștilor napolitani, elevi ai distinsului filolog și, ca atare, ne oferă satisfacția de a urmări, cu folos științific, afirmarea tot mai puternică a unui nou centru de studii bizantine, a unei noi școli bizantinologice pe bătrînele meleaguri ale „Greciei Mari". E un centru cu caracter predominant filologic, ce răspunde uneia dintre necesitățile majore ale bizantinisticii contemporane: elaborarea de ediții critice, întocmite potrivit exigențelor moderne, pentru textele scriitorilor medievali de limbă greacă.

Scrisoarea lui Mihail Psellos, cunoscutul polihistor bizantin din secolul al XI-lea către patriarhul Ioan Xifilinos (1064—1075), publicată acum într-o ediție critică de Ugo Criscuolo, este, în pofida scurtimii ei, un document de cea mai mare importanță pentru istoria umanismului bizantin. În această scrisoare — a doua adresată de Psellos lui Xifilinos pe aceeași temă — autorul răspunde acuzațiilor patriarhului care-i reproșase îndepărtarea sa de la viziunea ortodoxă despre lume și viață în favoarea platonismului păgîn. Răspunsul lui Psellos e un adevărat manifest de „platonism"; pe un ton avîntat, plin de căldură, el ia apărarea marelui filozof arătînd că acesta nu trebuie opus creștinismului, căruia nu-i poate dăuna. Dimpotrivă, afirmă Psellos, studiile filozofice sînt utile pentru un creștin care trăiește în mijlocul lumii, ele au un rost profund în formarea omului, ca și studiile retorice. Este posibilă o conciliere între religia creștină și „umanioarele" păgîne, iar pilda acestei sinteze este opera Părinților Bisericii din secolul al IV-lea. Cu alte cuvinte, Psellos preconizează o cultură de orientare creștină, dar care să valorifice întreaga moștenire a civilizației antice.

În *Introducerea* lucrării, autorul analizează pe larg epistola, punînd în evidență ideile ei fundamentale și se ocupă în cîteva pagini foarte dense de problema umanismului lui Psellos. Nu vom stărui aici asupra acestei chestiuni controversate în literatura de specialitate și asupra căreia ne propunem să revenim cu alt prilej. Conștient de toate deosebirile ce separă așa-numitul umanism bizantin de umanismul occidental și de cel antic, autorul consideră că, în pofida limitelor și a punctelor încă obscure din doctrina sa, Psellos este inițiatorul unui curent umanist, specific cercului de civilizație bizantin. Acest umanism rezidă în încercarea cărturarului de a da expresie unei noi concepții despre om, care ar respinge idealul ascetic și ar sublinia natura esențial rațională și libertatea umană. Totodată Psellos are o viziune unitară despre cultură în care vede un factor dinamic, de progres. Această cultură face apel la tezaurul moștenirii antice, se sprijină pe dubla formație filozofică și retorică a omului, este orientată de idealuri pe care le-am putea numi „umaniste". În legătură cu concepția sa despre valoarea formativă a culturii autorul discută și reforma limbii literare bizantine operată de Psellos.

Un capitol al introducerii este consacrat problemei datării epistolei care a generat dispute între cercetători. Autorul o fixează între 1055, data călugăririi lui Psellos și 1064, data instalării lui Xifilinos ca patriarh. Din scrisoare nu reiese că destinatarul scrisorii ar fi ajuns la apogeul carierei sale eclesiastice, dar e limpede că acesta îi reproșase scriitorului faptul că, deși călugăr, părăsise viața în mănăstire, revenind, ca monah, la curte. Lucrul, posibil în Imperiul bizantin, se întîmplase în adevăr la scurtă vreme după tunderea lui Psellos din motive politice.

Transmisă într-un singur manuscris, codicele *Parisinus Graecus 1182*, unul dintre cele mai bune manuscrise ce păstrează texte pselliene, datînd din secolul al XIII-lea, scrisoarea nu ridică dificultăți editorului. Ea a fost publicată pentru prima dată de Sathas în a sa *Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, V, p. 444—451 în secolul trecut. Noul editor care a colaționat manuscrisul, retușînd cele cîteva greșeli, înlătură de asemenea unele lecțiuni discutabile, de importanță minoră, ale lui Sathas. Principala sa contribuție este înzestrarea textului cu un aparat erudit — sînt indicate

www.cimec.ro

toate locurile paralele, clasice, bizantine şi scripturistice. Textul e însoţit de o traducere elegantă în limba italiană şi de un amplu comentariu, cu bogate indicaţii bibliografice.

Un indice de cuvinte rare, de nume şi indici de autori vechi şi moderni completează lucrarea.

Nicolae-Şerban Tanaşoca

PSEUDO-LUCIANO, *Timarione*. Testo critico, introduzione, traduzione, commentario e lessico a cura di Roberto Romano, Universita di Napoli, Cattedra di filologia bizantina, MCMLXXIV, 197 p. (Byzantina et neo-hellenica Neapolitana. Collana di studi e testi diretta da Antonio Garzya, II)

Timarion, dialog satiric în proză, datînd din secolul al XII-lea este una dintre cele mai izbutite opere literare produse în Bizanţ. Este vorba de naraţiunea unei κατάβασις, a unei coborîri în Infern pe care un bizantin, Timarion, o face prietenului său Kydion. Motivul antic e tratat în spirit lucianesc. Autorul profită de pretextul acestei călătorii fictive, al cărei statut retoric era bine definit de tradiţia literară greacă, pentru a realiza, în fapt, o virulentă satiră a moravurilor şi personalităţilor din vremea sa. Sub raportul artei literare, *Timarion* este profund îndatorat literaturii clasice. Autorul foloseşte din plin reminiscenţe literare antice; sînt lesne detectabile elementele împrumutate nu numai de la Lucian, dar şi din Homer, din tragici, Platon şi Plutarh. Dar, spre deosebire de alţi scriitori bizantini el reuşeşte să imprime lucrării sale un suflu de viaţă autentică, un caracter personal, original care se explică prin ţelurile satirice bine precizate, prin puternica ancorare a scrierii în contemporaneitate. Aceasta a făcut pe comentatori şi, în speţă, pe autorul ediţiei de faţă să vadă — cu oarecare exagerare — în *Timarion* un „monument al umanismului laic bizantin".

Nu ne vom opri aici mai mult asupra sensului social-cultural şi politic al satirei *Timarion*, căruia R. Romano îi consacră unul din capitolele *Introducerii* sale şi care, fără îndoială, va suscita şi de aici înainte, ca şi pînă acum, discuţii între cercetători. Ne vom mărgini să prezentăm pe scurt conţinutul şi importanţa ediţiei de faţă.

Timarion ni s-a transmis într-un singur manuscris, codicele *Vaticanus Graecus* 87 (fost 99) din secolul XIV—XV, unde-l găsim alături de alte opuscule lucianeşti şi scrieri bizantine, în ff. 453—470. El a fost editat mai întîi de M. Hase (Paris, 1813), apoi, fără o colaţionare a manuscrisului, de A. Ellissen (Leipzig, 1860). A fost inclus recent între apocrifele lucianeşti din vol. IV al ediţiei oxoniene a lui Lucian (M.D. Macleod, 1972). Autorul prezentei ediţii a recolaţionat manuscrisul, dînd un text fidel acestuia. A îndreptat erorile copistului, datorate pronunţiei epocii (iotacisme d. ex.) sau pur şi simplu ignoranţei sale în materie de ortografie, semnalînd întotdeauna în aparat — un scrupul poate excesiv — varianta din manuscris. A înlăturat de asemenea corecturile inutile ale editorilor precedenţi, bizuindu-se, cum însuşi o afirmă, „pe un mai riguros simţ istoric al limbii şi al lui *usus scribendi* al epocii". Şi în această privinţă ne îngăduim să ne îndoim de necesitatea consemnării minuţioase în aparat a unor lecţiuni evident greşite sau greu de susţinut propuse de un Hase sau Ellissen : e oare necesar ca aparatul unei ediţii de text bizantin să reflecte nu numai ignoranţa copiştilor medievali ci şi ezitările filologiei bizantine moderne care-şi căuta metoda proprie? Textul riguros stabilit de R. Romano se putea dispensa de aceste pedanterii. Deosebit de preţioase sînt identificările locurilor paralele din *Timarion* şi alţi autori antici sau bizantini care alcătuiesc primul etaj al bogatului aparat al textului.

Textul lui *Timarion* este însoţit de o frumoasă traducere în limba italiană şi de un bogat comentariu erudit (p. 121—146) cu explicaţii amănunţite asupra realiilor, personajelor istorice, particularităţilor lingvistice şi de stil; nu lipsesc ample referinţe bibliografice destinate a sprijini aceste explicaţii.

Introducerea (p. 13—41) cuprinde mai multe secţiuni. În cea dintîi se explică semnificaţia istorico-culturală a satirei în ambianţa renaşterii lucianeşti din secolul al XII-lea. A doua secţiune e consacrată problemei paternităţii operei. După ce prezintă diferitele ipoteze formulate de alţi cercetători în această privinţă, autorul conchide, pe baza unei amănunţite analize interne a textului şi a comparaţiei cu alte opere din literatura bizantină, că este mai plauzibilă identificarea anonimului creator al satirei în discuţie cu iambograful şi medicul Nicolaos Callicles, identificare propusă de V. Poliakova, I. V Telenkov şi Je. E. Lipšic. A treia parte a *Introducerii* cuprinde o succintă şi sistematică analiză a particularităţilor limbii şi a lexicului lui *Timarion*, inclusiv o identificare a surselor şi modelelor sale clasice (poezia epică, tragicii, liricii etc.). În sfîrşit, autorul înfăţişează tradiţia manuscrisă, ediţiile şi principiile propriei sale ediţii.

Într-un *Appendice* se republică o scrisoare a hagiografului Constantin Akropolites (sec. XIII—XIV) care critică violent tendinţele clasicizante şi încercarea autorului lui *Timarion* de a resuscita mitologia antică. Nu putem împărtăşi întru totul concluziile editorului care vede

www.cimec.ro